

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Юридична відповідальність базується на певних принципах. Принципи юридичної відповідальності відображають природу та призначення юридичної відповідальності, вони сформовані на підставі правової культури суспільства, під впливом наукової думки апробовані правозастосовною практикою та закріплені законодавчо.

Проблема розуміння принципів юридичної відповідальності, їх особливостей, знайшла належне місце в працях таких учених, як: С. Алексєєв, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшеньов, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Оніщенко, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Решетов, В. Сирих, О. Скакун, Ю. Шемшученко, Л. Явич тощо.

Метою даної статті є з'ясування теоретичних основ розуміння сутності принципів юридичної відповідальності, їх особливостей.

В узагальненому вигляді аналіз проблеми, пов'язаної з тлумаченням категорії принципи юридичної відповідальності, доречно розглядати з таких позицій:

- з урахуванням творчого доробку науковців з даної проблеми, з подальшою загальнотеоретичною розробкою та можливими уточненнями вихідної позиції на сучасному етапі розвитку юридичної науки;

- аналіз категорії «принципи юридичної відповідальності».

Здійснення загальнотеоретичної характеристики основних принципів юридичної відповідальності.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення всіх можливих варіантів інтерпретації категорії «принципи юридичної відповідальності», варто зазначити, що у науковій літературі сформувався неоднозначне розуміння даної категорії, що обумовлено рядом факторів: по-перше, принцип — категорія об'єктивно-суб'єктивна, її визначення в більшості випадків залежить від правосвідомості, спрямованості дослідження, наукової школи; по-друге, дане визначення формувалося протягом тривалого періоду часу, його зміст змінювався в залежності від тих змін, що відбувалися в суспільстві та науковому світогляді; по-третє, різні напрями в розумінні самої категорії «юридична відповідальність» обумовлює різне розуміння її принципів, неоднозначну їх класифікацію та систему [9, с. 296].

Р. Хачатуров, Д. Липинський під принципами юридичної відповідальності розуміють відправні ідеї, закріплені в діючому законодавстві, що характеризують сутність і зміст юридичної відповідальності та визначають її законодавчий розвиток і практику застосування [9, с. 299]. В даному визначенні підкреслено необхідність закріплення принципів юридичної відповідальності в системі правових норм, виокремлюються ті закономірності, що властиві принципам, які надають можливість більш глибоко розкрити сутність юридичної відповідальності та її взаємозв'язок із суміжними категоріями.

На наш погляд, досить спірною видається думка М. Мироненко, який аналізує принципи юридичної відповідальності як наукову ідею чи інтелектуальне духовне положення. Він зазначає, що під принципами юридичної відповідальності слід розуміти відправні ідеї, що являють собою інтелектуальні духовні положення, які характеризують зміст, соціальне призначення, функціонування та розвиток юридичної відповідальності [3, с. 6].

Більшість науковців схильні виокремлювати такі основні принципи юридичної відповідальності, як: законності, обґрунтованості, справедливості, невідворотності юридичної відповідаль-

ності, презумпція невинуватості, право на захист особи, притягненої до відповідальності, та кваліфіковану юридичну допомогу, недопустимість притягнення до відповідальності за одне і теж правопорушення два і більше разів [7, с. 413], гуманізм, індивідуальність [1, с. 505], своєчасність [6, с. 261]. Деякі з них притаманні як позитивній, так і ретроспективній відповідальності, інші — лише одному із зазначених різновидів. Однак, зазначені принципи тісно пов'язані між собою, більшість із них взаємозумовлюють один одного. Звернемо увагу на найважливіші з них.

Принцип законності передбачає, що відповідальність позитивного чи негативного характеру настає у відповідності до вимог норми права, застосовується компетентними органами чи посадовими особами, звільнення від відповідальності повинно здійснюватись на законних підставах, вид та межі відповідальності повинні бути встановлені законом; закон, який погіршує становище суб'єкта юридичної відповідальності немає зворотної дії, і навпаки тощо. Принцип законності тісно пов'язаний як з каральною, так і з виховною та превентивною функціями юридичної відповідальності, впливаючи на характер, зміст та призначення зазначених функцій.

Принцип обґрунтованості базується на відповідності засобів впливу, що застосовує держава до суб'єкта, який порушив чи дотримується вимог норми права, тим цілям, які обумовлені юридичною відповідальністю.

Принцип справедливості характерний як для позитивної, так і для негативної відповідальності. В нормі права передбачений як обов'язок діяти правомірно, дотримуватись її вимог, так і покарання за скоєне правопорушення, міра державного примусу, відповідна реакція суспільства на правопорушення. Критерієм справедливості повинні виступати ті норми, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та відображають інтереси суспільства в цілому.

Ряд науковців принцип справедливості юридичної відповідальності прив'язують до системи формальних вимог, а саме: закон, що встановлює чи посилює юридичну відповідальність, немає зворотної сили; за одне порушення можливе лише одне покарання; відповідальність несе лише та особа, яка скоїла правопорушення; вид та міра покарання залежить від тяжкості скоєного; якщо шкода, спричинена правопорушенням, має зворотній характер, юридична відповідальність повинна компенсувати її настання [8, с. 241].

В юридичній літературі існують досить різноманітні погляди щодо розуміння змісту принципу невідворотності юридичної відповідальності. Так, ряд науковців під даним принципом розуміють: необхідність настання відповідальності, реальність її дії, здійснення [2, с. 138-139]; інші підкреслюють, що це негативна оцінка правопорушення державою та суспільством [5, с. 15]; це основоположна ідея, закріплена в законодавстві, що має місце в обов'язковому застосуванні юридичної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, обов'язковому дотриманні приписів правових норм та обов'язковій реакції уповноважених державою органів на правопорушення у вигляді осуду та застосування справедливих, гуманних, індивідуалізованих заходів юридичної відповідальності при відсутності законних підстав звільнення від юридичної відповідальності [9, с. 337].

Принцип невідворотності покарання передбачає, що будь-яка особа незалежно від її матеріального становища, соціального статусу повинна нести відповідальність за скоєне правопорушення. З даним принципом пов'язаний принцип застосування презумпції невинуватості, який передбачає, що особа вважається невинуватою до тих пір, доки її вина не буде доведена в судовому порядку та встановлена тим, що вступив в законну дію, вироком суду. Презумпція невинуватості поширюється також на сферу адміністративних та дисциплінарних проступків, обов'язок виявлення яких покладено на відповідні органи держави та посадові особи.

Право на захист та кваліфіковану юридичну допомогу. Даний принцип обумовлений правом особи на адвоката, можливістю доводити свою невинуватість, оскаржувати дії та рішення правозастосовних органів у вищестоящі в порядку підлеглості органи чи до суду тощо.

Принцип недопустимості притягнення до відповідальності за одне і теж правопорушення два і більше разів передбачає, що справа не може бути порушена по факту правопорушення, по відношенню до якої має місце рішення компетентного правозастосовного органу чи посадової особи, яке вступило в законну силу.

Принцип гуманізму закріплений конституційно та конкретизований галузевими нормативно-правовими актами; він передбачає визнання людини вищою соціальною цінністю, поважне

ставлення до суб'єктів юридичної відповідальності, в його основі закладено заборону катувань, насилля над особою, приниження людської гідності, він передбачає врахування вікових чи фізіологічних особливостей людини, також може знаходити втілення в актах помилування чи амністії, що застосовується до відповідних суб'єктів. Це один із принципів, який відноситься до моральної складової суспільства. О. Рагузіна підкреслює, що гуманізм юридичної відповідальності — це система нормативно закріплених морально-правових вимог, що відображають визнання людини вищою соціальною цінністю, а також тих, що охороняють інтереси суспільства, права, свободи, честь та гідність людини і громадянина в юридично значимих обставинах [4, с. 69].

Принцип індивідуалізації юридичної відповідальності ставить в залежність відповідальність від поведінки правопорушника до скоєння правопорушення та після його скоєння, передбачає залежність від форми вини, від тяжкості тих наслідків, які спричинені правопорушенням, від тих особливостей, які характеризують даного суб'єкта. Принцип індивідуалізації залежить від загального та спеціального статусу суб'єктів. Р. Хачатуров, Д. Липинський зазначають, що встановлення критеріїв індивідуалізації юридичної відповідальності є результатом дії регулятивної функції юридичної відповідальності. Піддаючись впливу регулятивної функції юридичної відповідальності, принцип індивідуалізації потім впливає на характер та зміст її каральної функції [9, с. 349]. Принцип індивідуалізації має місце не лише в процесі реалізації її каральної функції, а залежить також від відновної та виховної функцій юридичної відповідальності. Характер виховної функції залежить від ряду факторів, насамперед, особи правопорушника, форми вини, мети, обставин, які вплинули на скоєння правопорушення тощо.

Узагальнивши зазначене, слід погодитись з думкою ряду науковців, що принцип індивідуалізації юридичної відповідальності — це відправна ідея, що закріплена в діючому законодавстві, в основу якої покладено диференційоване закріплення обов'язків в залежності від правового статусу суб'єкта юридичної відповідальності, диференціації правопорушень і санкцій в залежності від типової суспільної небезпеки правопорушення та правопорушника і визначення міри юридичної відповідальності з врахуванням суспільної небезпеки правопорушення та особи правопорушника [9, с. 354].

Підсумовуючи, слід підкреслити, що:

- людська діяльність є багатогранною, вона обумовлює різні види суспільних відносин (політичні, економічні, соціальні, культурні тощо), які впорядковуються за допомогою права, що сприяє формуванню чи виокремленню з вже існуючих галузей права нових, в межах яких встановлюються відповідні види юридичної відповідальності, що ґрунтуються на певних принципах;
- принципи юридичної відповідальності необхідно характеризувати, враховуючи різноманітні методологічні підходи, методи наукового пізнання, що надасть можливість поглибити їх зміст, відкрити нові важелі для упорядкування суспільного життя;
- у переважній більшості наукових праць, категорія «принципи юридичної відповідальності» аналізується як відправні ідеї, положення тощо, що закріплені в системі норм права.

Використана література:

1. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: [учебник] / С. А. Комаров. — [7-е изд.]. — СПб.: Питер, 2008. — 512 с.
2. *Малаш Т. А.* Принцип неотвратимости юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук / Т. А. Малаш. — М., 1996. — 158 с.
3. *Мироненко М. Б.* Принципы юридической ответственности в системе принципов права: дисс. ... канд. юрид. наук / М. Б. Мироненко. — Самара, 2001. — 239 с.
4. *Рагузина О. В.* Гуманизм и справедливость юридической ответственности в публичном и частном праве: дисс. ... канд. юрид. наук / О. В. Рагузина. — Саратов, 2001. — 193 с.
5. *Романов В. М.* Принципы юридической ответственности и их реализация в деятельности органов внутренних дел: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. М. Романов. — М., 2000. — 26 с.
6. *Ромашов Р. А.* Теория государства и права. Краткий курс / Р. А. Ромашов. — [2-е изд.]. — СПб.: Питер, 2010. — 304 с.
7. *Сырых В. М.* Теория государства и права: [учебник] / В. М. Сырых. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. — 704 с.

8. *Теория государства и права: [учебник]: в 3-х т./ [под ред. д.ю.н, проф. Р. А. Ромашова, д.ю.н., заслуж. деятеля науки РФ В. П. Сальникова]. — [изд. 2-е, доп., перераб.]. — Т. 2. — СПб.: Фонд «Университет», 2010. — 527 с.*

9. *Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности: [монография] / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. — СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. — 950 с.*

Тарахонич Т. І. Принципи юридичної відповідальності в системі принципів права.

Автором розглядаються різні підходи до розуміння сутності принципів юридичної відповідальності, аналізуються їх особливості, звернено увагу на основні принципи юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, принципи, принципи юридичної відповідальності.

Тарахонич Т. И. Принципы юридической ответственности в системе принципов права.

Автором рассматриваются различные подходы к пониманию сущности категории «принципы юридической ответственности», анализируются их особенности, обращается внимание на основные принципы юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, принципы, принципы юридической ответственности.

Tarahonich T. The Legal Liability Principle at the System of Legal Principles.

Author has revealed different approaches to understanding the essence of the principles of legal liability, as well as analyzed it's peculiarities, has underlined the necessity of direct fixation the deemed principles in the system of legal norms. There have been specified the legal features of the principles, that provide the possibility of profound understanding of the essence of legal liability and it's interconnection with the common categories.

There have been defined the main principles of legal liability, such as: legality, motivation, justice, and non-reverse legal liability, presumption of innocence, right to qualified legal aid, prohibition of double liability for the same legal delict twice and more times, humanism, individual base, on-time principle etc. Several of them are common for both retro- and perspective liability, others — only to the stipulated types. Author has provided characteristics of the essence of the defined principles of legal liability.

Key words: legal liability, principles, principles of legal liability.